

й творчо проводити вільний час), ведення власного щоденника як своєрідної медитації (аналіз почуттів, думок і подій). Не можна замикатись лише на собі, необхідно брати участь у громадському житті та житті церковної спільноти. Натомість хорошою допомогою в період реадaptaції є розвиток власної справи із залученням локальних ресурсів [4].

Загальні настанови щодо явища міграції в практиці сучасного порадиництва. Для родинознавця, що займається консультуванням родини мігрантів, піддатись на дискусії про позитив чи негатив міграції, нагнітання емоцій, було б не лише втратою часу, але й великою помилкою. Тому в практиці сучасного родинознавства трудова міграція розглядається як об'єктивне явище, яке в українському суспільстві має свої специфічні прояви і на яке потрібно спокійно та чітко виробити власну «вакцину». Йдеться про необхідність зайняти гідну життєву позицію, уникаючи помилкових і занадто емоційних закидів, зокрема, «нікого нікуди не пускати», чи то до негайного повернення всіх мігрантів додому. І тут, власне, проявляється роль порадиника, професійний обов'язок якого полягає в тому, щоб допомогти віднайти самій людині сенс свого життя, у співпраці з самим

клієнтом відкоригувати й актуалізувати справжні життєві цінності та пріоритети. Тільки в такий спосіб є шанс відновити й зберегти гармонію та єдність у родині як первинній клітині суспільства.

1. Айви А. Е. Психологическое консультирование и психотерапия. Методы, теории и техники: Практическое руководство / А. Е. Айви, М. Б. Айви, Л. Саймэк-Даунинг. – М., 1999. – 487 с. 2. Іванкова-Стецюк О. Спільнота як дім. Матеріали дослідницького проекту «Церковна громада як активна форма організації життя українців в умовах трудової міграції» / Оксана Іванкова-Стецюк. – Львів, 2010. – 68 с. 3. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація) / Марков І., ерм. Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селешук Г. та ін. / За ред. І. Маркова. – Львів: Карітас України, 2009. – 259 с. 4. Суліван А. Відчуваючи серцебиття мігранта: 50 надзвичайно важливих питань та відповідей католицького психотерапевта для заклопотаного душпастиря / Андрій Суліван. – Львів: Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2009. – 112 с. 5. Чепмен Г. П'ять мов любови у подружжі / Гері Чепмен. – Львів: Свічадо, 2008. – 192 с. 6. Юзеф А. Світ наших почуттів / Юзеф Августин. – Львів: Свічадо, 2007. – 96 с. 7. Karol Wojtyła. Miłość i Odpowiedzialność / Karol Wojtyła. – Lublin: KUL, 1986. 8. Krajewska M. Poradnia Rodzinna / Magdalena Krajewska. – W: P. Antoniego, Wrocław, 2010. 9. Salzman B. What and who is waiting for migrants after returning to Ukraine? / B. Salzman, H. Seleshchuk, A. Sullivan, M. Bondarenko, O. Ivankova-Stetsiyk. – Caritas Austria, 2009. 10. Studia nad Rodziną. – Półrocznik. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2002. – Nr 2 (11).

Світлана Кагамлик

Українські церковно-просвітницькі осередки в Росії другої половини XVII–XVIII ст.

У статті аналізуються витоки формування, особливості функціонування та значення діяльності українських церковно-просвітницьких осередків в Росії, зокрема, гуртка Єпифанія Славинецького у другій половині XVII ст. та архієрейських – у XVIII ст.

The origins of formation, peculiarities of work as well as the role of activity of Ukrainian church and educational centres in Russia are analyzed in the article, in particular the group of Yepifaniy Slavynetsky of the second half of the 17th century and the Bishops' ones of the 18th century.

Як наслідок міграційних процесів, що охопили українське духовенство, у середині XVII ст. в Росії починають формуватися церковно-просвітницькі осередки, в яких зосереджуються інтелектуальні здобутки української освіти і культури. Досліджуючи ці процеси, вчені приходили до аналогії з подібними в історії явищами, коли один народ, залежний у військовому і політичному плані від іншого народу, впливав на нього своїм значно вищим рівнем культури. Зокрема, Ф. Терновський зазначав у цьому зв'язку: «Как в последние времена римской республики побежденные греки во множестве являлись в Рим, чтобы быть учителями своих победителей, так и сыны не успевшей создать свою политическую самостоятельность Малороссии, стремились на север – к центру русского могущества, в качестве носителей просвещения и духовных руководителей в странах московских» [15, с. 272].

Відроджений на початку XVII ст. Київ з його відкритими до західних культурних впливів осередками – Печерською Лаврою та Могилянською Академією, склав яскраву протиприкладну ізоляцію від Європи Російській державі, де панував, за визначенням академіка А. Пипіна, «церковний фанатизм, ворожість до науки, впертий застій, моральне здичавіння» [2, с. 129]. Саме тому в далекосяжних планах Київського митрополита Петра Могили мав місце план культурного впливу Києва – авторитетного православного центру східного слов'янства (з його віковими традиціями) і носія західної культури – на єдиновірну, але культурно відсталу Москву. Проте його спроба запровадити у 1640 р. в Москві вищу школу за київським взірцем не знайшла тоді позитивного відгуку в російських правлячих колах [5].

Ситуація поступово змінюється з обсадженням патріаршого престолу Никоном (1640–1667). Освічений і переконаний прихильник ідеї «Москва – III Рим», Никон намагався реалізувати її, перетворивши Москву в культурний центр православних всього світу. Під його впливом у вересні 1648 р. цар Олексій Михайлович звернувся в Києво-Печерську лавру, як провідний осередок київських учених, з проханням послати до Москви одного із знавців грецької та латинської мов для виправлення і перекладу Біблії. Чернігівський єпископ Зосима Прокопович, котрий тоді проживав у Лаврі, займаючи досить скромне призначення блюстителя печери св. Антонія, не дав відповіді, очікуючи повернення з Варшави Київського митрополита Сильвестра Косова. Згодом (у травні 1649 р.) цар звернувся з повторним проханням вже до самого преосвященного, назвавши конкретних осіб – Арсенія Сатановського і Дамаскіна Птицького, котрі «божественнаго писання вѣдуци и еллинскому языку навичны, и с еллинского языка на словенскую речь перевести умеют, и латинскую речь достаточно знают, и нашему царскому величеству такіе люди годны...» [14, с. 17].

У відповідь на це звернення у червні 1649 р. з Києва в Москву направили першу групу українських вчених з могилянської освіти. Замість печерського монаха Дамаскіна Птицького разом із Арсенієм Сатановським поїхав інший лаврський діяч – на той час професор Києво-Могилянської колегії Єпифанія Славинецький, високі «познання» і «ученість» котрого засвідчувала адміністрація Печерського монастиря. Зосередившись в Андріївському монастирі, київські вчені провели надзвичайно плідну літературну працю: на основі звірених із слов'янськими і грецькими

оригіналами, а також українськими виданнями текстів вони видали у 1663 р. скориговану повну Біблію. Як наслідок, вона містила значну кількість українських мовних елементів і практично була копією Острозької біблії 1581 р. У зв'язку з працею над перекладом Біблії Єпифаній Славинецький переклав і низку богослужбових книг (Тріодь пісню і цвітну, Каноник, Ірмолой, Напрестольне євангеліє), створив праці лексикографічного і педагогічного характеру (Лексикон греко-слов'яно-латинський, що вміщав близько 7 тис. слів [8], Філологічний словник, Буквар 1657 р., «Слово про школи» та ін.).

На думку сучасних російських дослідників, Єпифаній Славинецький створив приватну школу в Андріївському монастирі («Ртищівську школу»), в якій навчалися, крім боярина Ртищева, ченці російських монастирів та інші особи, котрі залучалися до праці над Біблією і в майбутньому могли стати перекладачами й коректорами богослужбових книг. Вони вивчали граматику, риторику, філософію, грецьку і латинську мови. Згодом подібна греко-латинська школа була відкрита в Чудівському монастирі. Її керівник Єпифаній Славинецький водночас керував і діяльністю «справщикова Московского Печатного Двора» [20, с. 69–70] (пізніше, з 1664 р., ці обов'язки виконував Симеон Полоцький).

Діяльність і погляди Єпифанія Славинецького, який започаткував перший український церковно-просвітницький осередок в Росії, остаточно переконали московські світські й церковні кола у необхідності проведення церковної реформи за участю київського чернецтва і підготували ґрунт для засвоєння російською культурою європейських здобутків. За оцінкою А. Карташева, «Єпифаній для церковної влади был как бы живой академией православных наук» [6, с. 243].

У XVIII ст., з приходом до влади Петра I, всі визначні церковні й освітні становища в Російській імперії поступово переходять в руки високоосвіченого київського духовенства. Починаючи з 1700 р., Петро I постійно викликає з Києва вихованців Києво-Могилянської академії, вбачаючи в них потенційних ієрархів з європейським рівнем освіченості і опору для своїх державно-церковних реформувань. Відомо, що на 127 архієреїв, які в 1700–1762 рр. обіймали кафедри в Російській церкві, було 70 українців (крім них – 47 росіян, 3 грека, 3 румуна, 2 серба і 2 грузина) [16, с. 505].

Резиденції українських архієреїв створюють своєрідні «колонії» українців, які стають визначними культурно-просвітницькими осередками Російської держави. «Пришельцы заняли здесь самые видные и влиятельные места, – писав у 1871 р. професор П. Безсонов, – от иерархов до управлений консисторий, ими устроенных, от воспитателей семьи царской до настоятелей монастырских, до ректоров, префектов и учителей ими же проектированных школ, до кабинетных и типографских ученых, делопроизводителей, дьяков и секретарей» [16, с. 1–2]. Культурна гегемонія України у XVII–XVIII ст. створила явище, яке дослідник К. Харлампович назвав «малороссийским влиянием на великорусскую церковную жизнь».

Згуртування інтелектуальних сил в Росії часто відбувалося через посередництво впливових співвітчизників. Так, один з найперших українських ієрархів Стефан Яворський, призначений після смерті патріарха Адріана місцеблюстителем патріаршого престолу, а з 1721 р. – першим президентом Синоду, активно сприяв своїм землякам в обсаженні вищих ієрархічних посад. Завдяки його рекомендаціям у 1702 р. Тобольську митрополічу кафедру посів Філофей Лещин-

ський, що засвідчував пізніше відомий тогочасний письменник і церковний діяч Арсеній Мацієвич: «Не без тщання преосв. Стефана в Сибирь избран и по указу его величества посвящен м. Филофей Лещинский» [16, с. 509]. На початку 1703 р. з Києва викликали блюстителя Близької печери Іустина Базилевича, котрий, з відома і допомоги Стефана Яворського, 22 січня був хіротонований у сан митрополита Белгородського та Обоянського. У 1712 р. митрополитом Тобольським і всього Сибіру став Іоанн Максимович.

Заступництво співвітчизників було в ті часи настільки розвинене, що 28 серпня 1749 р. Синод ухвалив внести зміни в існуючий порядок вибору кандидатів на архієрейські становища, причому одним з пунктів значилося: вибирати «по чистой совести, а не ради дружбы и пристрастия» [11, № 340].

Перебування українського чернецтва на вищих щаблях церковної ієрархії надзвичайно сприяло масштабам їхньої культурно-просвітницької діяльності. Посідаючи високі становища в різних єпархіях Російської імперії, вони активно займалися просвітництвом довірених їм територій: відкривали школи, реформували їх у семінарії, забезпечували викладацький склад навчальних закладів. Важливо також зазначити, що архієреї сприяли накопиченню книжкових багатств, упорядковували монастирські бібліотеки, маючи при цьому свої багаті особисті зібрання. Свої приватні книжкові колекції лаврські діячі-архієреї часто заповідали обителям, де їм довелося нести свою духовну службу, та навчальним закладам, якими вони опікувалися. Так, книжкова колекція архієпископа Московського і Севського Платона Малиновського у 1760 р. відійшла в Московський кафедральний Чудівський монастир, архієреї Герман Копцевич і Сильвестр Кулябка заповіли свої бібліотеки відповідно Холмогорській і Невській семінаріям.

Досягнувши високого становища, архієреї-українці намагалися зібрати у своїй резиденції земляків із Києва – для виконання різного роду чернечих послушань, у тому числі проповідництва й педагогічної діяльності. При можливості вони забирали з собою потрібних осіб вже при від'їзді. Коли у 1757 р. Київського митрополита Тимофія Щербацького перевели до Москви, він забрав із собою щонайменше п'ять софійських ченців. Подібно чинили також, їдучи на хіротонію в Санкт-Петербург, пустинно-миколаївський архімандрит Йосиф Волчанський та майбутній Білоруський архієрей Георгій Кониський. Московський митрополит Тимофій Щербацький, користуючись своєю обізнаністю про софійську братію як їхній колишній настоятель, і пізніше викликав до себе монахів на послухання [19, арк. 1; 21, с. 86]. Такі переміщення обумовлювалися передусім «скудостью» насельників окремих російських обителей. Так, своє прохання до наступника на Київській кафедрі Арсенія Могилянського про переведення софійського монаха митрополит Тимофій мотивував відсутністю у Чудовому монастирі економа, якого на місці «сыскать отнюдь невозможно» [21, с. 86].

Аналогічно поступали й інші єпископи-українці, практикуючи виклики до себе на послухання ченців, яких вони знали поіменно. Для цього вони зверталися або до Київського митрополита, або до настоятеля Києво-Печерської лаври, де було найбільше «учительного чернецтва». Іноді вони «виписували» потрібних їм ченців через довірених осіб. Таким прикладом служить листування з Лаврою митрополита Тобольського і всього Сибіру Павла Конюскевича через посередництво архімандрита Московського Високопетровського монастиря Сильвестра Юницького [5, с. 179]. У тих випадках, коли єпархіальне начальство не мало безпосередніх кон-

тактів з Києво-Печерською лаврою, питання з поповненням викладацького складу шкіл-семинарій вирішував Синод. Він, у свою чергу, звертався до Київського митрополита, часто називаючи конкретних кандидатів, або їх кількість, і той забезпечував відправлення потрібних осіб за домовленістю з Печерським архимандритом, або з керівництвом Київської академії – якщо такі особи значилися її викладачами.

Кількість українських ченців, що викликалися Синодом за бажанням українських архієреїв для різних послушенств в російській монастирі, завжди була найбільшою з Києво-Печерської лаври. Зокрема, із затребуваних для Олександрівської лаври 30 духовних осіб «трезвенного, честного и постоянного житія», «кои бы к высшим званиям, как-то: ризническому, казначейскому, экономскому и намѣстническому, а потом впредь из того монастыря, чрез некое время в оном бытія, и к произведенію на начальства архимандрическаго и игуменскаго достоинства годны были», – 13 було з Київської єпархії, 3 – з Чернігівської, 4 – з Переяславської і 10 – лише з одного Києво-Печерського монастиря [10, № 144].

Постійно викликали земляків у кафедральний Московський Чудівський монастир – резиденцію московських архієреїв, якими до 1775 р. були українці. З часів, коли обитель стала кафедральною, у ній постійно перебували українські архієреї, які перетворили монастир на справжню українську «колонію». Особливо багато українського чернецтва осіло в монастирі за період керівництва ним Московського архієпископа Платона Малиновського [13, с. 36–101].

Починаючи з 20-х рр. XVIII ст. в імперії відкривається широка мережа духовних шкіл-семинарій, у зв'язку з чим виникла нагальна потреба у викладачах. Школи відкривали єпархіальні архієреї – згідно з Духовним Регламентом, який диктував влаштовувати при архієрейських домах школи для підготовки дітей «в надежду священства», – і поступово нарощували кількість навчальних курсів відповідно до наявності викладачів, котрих їм вдавалося розшукати серед своїх земляків. Саме тому навчальні заклади перебували у повній залежності від своїх місцевих архієреїв, котрі утримували їх кафедральними, а часто й своїми особистими коштами.

Особливо активно викликали українських вчителів для влаштування Смоленської семинарії, відкритої 1728 р. з навчанням «на греческом, латинском и французском діалектах» спеціально «для обученія разных чинов, а наипаче шляхетских дѣтей, чтоб они за рубеж для обученія не выѣзжали и в благочестіи не развращались» [9, № 73]. З цією метою єпископ Смоленський і Дорогобузький Гедеон Вишневський виклопотав у Синоду дозвіл викликати учених монахів передусім із Києво-Печерського та інших українських монастирів. Цим пояснюється його активне листування з настоятелями Лаври. Так, 26 січня 1747 р. він повідомляв, що направлені до нього раніше лаврські діячі – викладач філософії і префект семинарії Тит Русичевський та піітики Геласій Маляховський – відпущені на обітницю, і просив прислати інших вчителів, зокрема, Арсенія Пюнтницького [17, арк. 1–1 зв.], котрий уже мав досвід викладання у Смоленську. На прохання архієрея з Лаври виїхав ієродиякон Ісайя Залескевич. 16 грудня 1759 р. єпископ Гедеон знову просив направити з Лаври одного «із духовных теологію совершивший, добронравный и вышшья школы учить могущый» [18, арк. 2]. Адміністрація Печерського монастиря і на цей раз допомогла смоленському архієрею у його просвітницькій діяльності: як відомо, у 1762–1763 рр. в Смо-

ленську викладали Мойсей Коченевський і Миколай Цвіт з братії Києво-Печерської лаври [5, с. 173].

Збереглося звернення Гедеона Вишневського і до Київського архієрея 1756 р. з резолюцією останнього архимандрита Києво-Братського монастиря відшукати потрібних освічених осіб [21, с. 87]. Наступні смоленські владики також зверталися за допомогою до київських преосвященних. У приватному листі до Київського митрополита (1777 р.) смоленський преосвященний Парфеній Сопковський дякував за висланого з Києва в 1777 р. до Смоленської семинарії ієромонаха Гедеона Филиповича і високо його характеризував: «много Ваше преосвященство одолжил меня и Смоленскую семинарию присилкою иєромонаха Гедеона Филиповича... Изрядный учитель оказался, охотно и разумно толкует философию, ученики им доволни, а при том обхождением рекомендует себя всим в любовь, и заслуживает от всех почтение, и по таким обстоятельством и я ним весьма доволен». Проте дещо пізніше, 1781 р. Смоленський єпископ Парфеній, відпускаючи після чотирьох років викладання до Києва на обітницю ієромонаха Гедеона Филиповича, зазначав, «что уже где учившиеся могут заступит все классы Смоленской семинарии», зокрема, завдяки учителюванню трьох колишніх студентів Гедеона [21, с. 87]. Таким чином, на кінець XVIII ст. завдяки зусиллям українських архієреїв вже готувалися власні, місцеві кадри викладачів семинарій і потреба у постійних викликах з Києва поступово відпала.

Відомо, що навчальний процес в російських духовних семинаріях українські викладачі-могилянці будували за зразком Києво-Могилянської академії. Про це також свідчать навчальні посібники, які відклалися в книгозбірнях бібліотек та монастирів Росії. Збереглося, наприклад, 11 рукописів Іркутської духовної семинарії – курси і розробки київських професорів. Серед них – богословські трактати Іоасафа Кроковського, які читалися ним в Київській академії у 1696 і 1697 рр.: «Controversia prima contra aetnicos philosophos, sectio prima: an existentia Trinitatis Divinae potest lumine naturae demonstrari», «Tractatus theologiae controversae: controversia prima de ecclesia ejusque membris»; курс риторики Сильвестра Добрини, розроблений і читаний ним 1743 р. – «Libri octo de facillius comparanda eloquentia ab hieromonacho Sylvestro Dobryna in tradendum et explicandum nobilissime Roxolanae juventuti in alma Kijovo-Mohylo-Zaborowsciana Academia reassumpti anno Domini 1743» та богословський трактат «Theologia sciologica de Deo teroptimo Maximo dictata consvetis disputationibus et auctoritationis illustrata ad majorem Dei gloriam Beatissimaeque Virginis Mariae honorem inchoata anno Incarnatae Sapientiae 1725 Septembris 13», невідомий автор якого звертається до преподобних Антонія і Феодосія печерських [12].

Як свідчать джерела, у навчальному процесі викладачі з Києва послуговувалися рідною українською мовою. У дослідженні з історії Костромської духовної семинарії наводився, зокрема, такий відгук сучасника про українських викладачів: «учители, как малороссияне, объяснялись в классе на малороссийском языке, которого не понимали бедные воспитанники семинарии, объяснявшиеся на русском наречии, которого не понимали учителя и формы которого не стыдились осмеивать публично, в классах; даже самых воспитанников заставляли объясняться так, как говорили сами, в противном случае подвергали их жестокому наказанию» [1, с. 571]. У цьому зв'язку дослідник українського чернецтва М. Яременко справедливо зауважує, що «навряд

чи можна говорити про раптову культурну русифікацію українського духовенства аж до переходу на російську мову спілкування у побуті» [21, с. 11].

Наведене свідчить, що українське чернецтво, гуртуючись у церковно-освітні осередки, запроваджували в Росії свої культурно-освітні й духовні традиції. На користь цього твердження можна навести також приклади з діяльності Димитрія Туптала, хіротонованого на митрополита Ростовського і Ярославського. Як свідчив автор життєписів ростовських архієреїв, Димитрій Туптало (Ростовський) у першій своїй архієрейській промові «привѣтствовал паству свою краснорѣчивым словом, в котором напомнил ей о древнем союзѣ церкви Ростовской с Лаврою Печерскою (откуда нес он сей паствѣ мир и благословение Божіе, Пресвятыя Богородицы и преподобных Печерских)». Окрім своїх архієрейських обов'язків преосвященний Димитрій Ростовський продовжував свою працю над «Книгою житий святых», до якої включив 38 чотирьохмінейних статей, присвячених печерським святым. Печерській тематиці було присвячено ще один твір ростовського преосвященного – «Канон Преподобным и богоносным отцем нашим Антонию и Феодосію Киевопечерским», який він написав для Великоустюзької Вознесенської церкви, де на гроші її парафіянина Ф. Протодьяконова 1703 р. було збудовано приділ преподобних Антонія і Феодосія Печерських [5, с. 340].

Як свідчать сучасні російські вчені, вступаючи в безпосередні контакти з російським населенням, окремі українські архієреї-письменники більше пізнавали їхні інтереси й потреби і намагалися пристосувати власну літературну мову до місцевого вжитку – тим самим сприяли виробленню нової російської літературної мови [4, с. 143–154]. Таким чином, завдяки своїм впливовим становищам, привнесенням вітчизняних духовних традицій, літературній та проповідницькій діяльності серед місцевого населення, українські архієреї ставали центрами впливу на тогочасне російське суспільство.

Резиденції українських архієреїв ставали також осередками спілкування українців – духовних і світських, котрі повідомляли своїм співвітчизникам останні новини з України, давали цінні поради, підшукували впливові знайомства, служили посередниками у кадрових та господарчих питаннях тощо. Найкраще ілюструють це матеріали щоденників представників української світської еліти – М. Ханенка, П. Апостола і Я. Марковича. Зокрема, як свідчать записи у щоденнику М. Ханенка лише за листопад – грудень 1748 р., він перебував з клопотаннями «о малороссийских нуждах» в придворного духівника Федора Дуб'янського і псковського преосвященного Симона Тодорського, у якого обідав з новим печерським архімандритом Йосифом Оранським і свенським намісником Лукою Білоусовичем; гостював у Петербурзького єпископа Феодосія Яновського, проводжав у Нижній Новгород єпископа Веніаміна Григоровича, здійснював у Олександрівській лаврі візит до крутицького владыки Іларіона Григоровича, з ним обідав у Володимирського єпископа Платона Петрункевича, а пізніше перебував у нього на іменинах разом з архімандритом Московського Новоспаського монастиря Гавриїлом Кременецьким і настоятелем Московського Воскресенського монастиря Амвросієм Зертис-Каменським (пізніше обидва також стали архієреями). Зустрічався він у цей час також з перекладачами Данилевським (з Іноземної колегії) і синодальним – Григорієм Полетикою. Його самого відвідували приїжджі з Києва префект Києво-Могилянської академії Варлаам Лашевський і професор Гедеон Сломинський [3, с. 387–397]. Подібним

чином описує своє перебування в Санкт-Петербурзі 1725 р. у своєму щоденнику Петро Апостол [7].

Схожі центри, де гуртувалася українська світська й церковна еліта, були не тільки в столичних містах Російської імперії. Як записав у своєму щоденнику Яків Маркович, перебуваючи 1725 р. в Астрахані, він неодноразово бував на службі у єпископа з вихованців Києво-Могилянської академії Лаврентія Горки, яка завершувалася традиційною трапезою з місцевими українцями [16, с. 483].

Отже, українські церковно-просвітницькі осередки в Росії другої половини XVII–XVIII ст. виконували важливі функції. Діяльність перекладацького гуртка Єпифанія Славинецького у 50–60-х рр. XVII ст., який започаткував перший український церковно-просвітницький осередок в Росії, остаточно переконала московські правлячі кола в необхідності проведення церковної реформи за участю київського чернецтва і підготувала ґрунт для засвоєння російською культурою європейських здобутків. З часів Петра I, у зв'язку з постійними викликами українського чернецтва для заміщення найвищих церковних становищ, формуються нові церковно-просвітницькі осередки, які очолюють нововисвячені архієреї з київською могилянською освітою. У свою чергу, вони викликають земляків із Києва для виконання різного роду чернечих послужань, передусім для проповідництва й педагогічної діяльності. З іншого боку, в силу своїх впливових функцій резиденції українських архієреїв перетворюються в осередки згуртування української світської і церковної еліти, а запроваджуючи в Росії свої культурно-освітні і духовні традиції, стають центрами впливу на тогочасне російське суспільство.

1. 150-летие Костромской духовной семинарии (1747–1897 гг.). II. Семинария в прошлом и начале нынешнего столетия (до 1814 г.). Очерк, составленный к 150-летию и читанный 1897 г. // Костромские епархиальные ведомости. – 1897. – № 20. – С. 557–577. 2. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / Петро Голубенко. – Київ: Дніпро, 1993. – 447 с. 3. Дневник Генерального хорунжего Николая Ханенка. 1727–1753 / Приложение к журналу «Киевская старина». – К., 1884. – 524 с. 4. Живов В. М. Язык и культура в России XVIII века / В. М. Живов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 591 с. 5. Кагамлик С. Р. Киево-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.) / Світлана Кагамлик. – К., 2005. – 552 с. 6. Карташев А. В. Очерки по истории Русской церкви / А. В. Карташев. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – Т. 1. 7. [Лазаревский] А. Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.) / А. П. [Лазаревский]. – Т. I. Киевская старина. – Т. L. Август 1895. – С. 100–155. 8. Лексикон латинский Е. Славинецького: Институт мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К.: Наукова думка, 1973. 9. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. – Т. VII (1727). – СПб., 1885. – VII + 380 + CLXXIV + 71 с. 10. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. – Т. XVIII (1738). – Петроград, 1915. – 974 с. 11. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. – Т. XXIX (1749). – СПб., 1913. – XI + 1035 с. 12. Петров Н. И. Рукописи Иркутской Духовной Семинарии южно-русского происхождения / Н. И. Петров // Труды Киевской Духовной академии. – 1892. – № 10. – С. 305–312. 13. Розанов Н. История Московского епархиального управления со времени учреждения Св. Синода / Николай Розанов. – Ч. II. – Кн. 1. – М., 1869. – 181+199 с. 14. Ротар И. Епифаний Славинецкий, литературный деятель XVII в. / И. Ротар // Киевская старина. – 1900. – Т. LXXI. 15. Терновский Ф. А. Варлаам Косовский / Ф. А. Терновский // Труды Киевской духовной академии. – 1879. – № 10. – С. 270–279. 16. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харлампович. – Т. 1. – Казань, 1914. – XXIV + 878 + LXVI с. 17. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 128, оп. 1 КДС, спр. 36. 18. ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 2 черн., спр. 35. 19. ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1021, спр. 24. 20. Чельщев Е. «Ртищевское братство» в Андреевском монастыре / Е. Чельщев // Рукописные собрания церковного происхождения в библиотеках и музеях России: Сборник докладов Конференции 17–21 ноября 1998 г. – М.: Синодальная библиотека Московского Патриархата. – 1999. – С. 65–70. 21. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. / Максим Яременко. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2007. – 304 с.